

ERDŐDY JÁNOS

A *res incorporales* fogalma és jelentősége egy új polgári törvénykönyv tükrében

1. Bevezető gondolatok és problémafelvetés: a *res incorporales* a civiliztikában és romanisztikában

A „testetlen dolgok” dologosztálya talán joggal nevezhető a modern magánjogtudomány nagy számúztjtjének, hiszen a kurrens magánjogi irodalom nem tekinti ezt a fogalmat jelentékenynek, mi több, egyes szerzők már-már csaknem az „intellektuális kaland” kategóriájába sorolják egyáltalán a fogalom bárminemű említését is. Ebben a vonatkozásban elegendő lehet akár Kolosváry Bálint nézetére utalni, aki egyfelől élesen kritizálja az ABGB 285. §-át,¹ mondván, hogy a törvény az adott megfogalmazással túllontúl tágan határozza meg a dolog jogi értelemben vett mibenlétét, amelynek – véleménye szerint – egyenes következménye a testi és testetlen dolgok közötti különbségtétel a törvény szövegében.² Egy másik jelentős szerző, Almási Antal egyáltalán nem is

¹ ABGB § 285.: „Alles, was von der Person unterschieden ist, und zum Gebrauche der Menschen dient, wird im rechtlichen Sinne eine Sache genannt.”

² Vö. KOLOSVÁRY BÁLINT: *A tulajdonjog*, in: SZLADITS KÁROLY (szerk.): *Magyar magánjog V. Dologi jog*, Budapest, 1942. 6–7. pp. Ehhez l. ABGB § 292.: „Körperliche Sachen sind diejenigen, welche in die Sinne fallen; sonst heißen sie unkörperliche; z. B. das Recht zu jagen, zu fischen und alle anderen Rechte.” Megjegyzendő ugyanakkor, hogy azt a nézetet sem tartja szerencsésnek, amely a dolog jogi fogalmát a jogok tárgyával azonosítja. Úgy látja, hogy a leghelyesebb megközelítés ebben a vonatkozásban, ha azt tekintjük dolognak, ami „emberi uralom alá hajtható, és kihasználható, azaz a vagyon része”. L. KOLOSVÁRY 1942, 7–8. pp. Ezzel kapcsolatban azonban rögvest rá kell mutatni arra, hogy nézete furcsa kettősségről árulkodik. Az ehelyütt kifejtettek ugyanis egyértelműen nem abba az irányba mutatnak, amely a testi dolgok főségét, és a magánjogi vizsgálódások szempontjából való kizárólagosságát helyeznék a középpontba. Hiszen könnyen belátható, hogy például az ABGB-ben, a testetlen dolgok körében említett különféle jogok éppen gyakorlásuk által hajtának emberi uralom alá, viszont abban az esetben is a vagyon része lesz, ha a jogosult nem gyakorolja a jogot, ugyanis a jog biztosítása által potenciális vagyoni előny biztosítatik a számára, amely a gyakorlás által képes tényleges vagyoni előnybe fordulni. Emellett kiemelendő, hogy a szerző korábban utal arra is, hogy például az idegen dologbeli jogok nem csupán dolgokon állhatnak fenn, hanem van lehetőség arra, hogy „vagyon tárgyakra, nevezetesen jogokra nézve” keletkezzenek. Részletesen l. KOLOSVÁRY 1942, 5. p. Röviden szükséges utalni arra is, hogy a jogtárgy és dolog különválasztására a romanista irodalomban is találhatunk példát. Vö. pl. KASER, MAX: *Gaius und die Klassiker*, SZ (70) 1953. 142. p.; GUARINO, ANTONIO: *Diritto privato romano*, Napoli, 1992⁹. 329–334. pp.; SANFILIPPO, CESARE: *Istituzioni di diritto romano*, Soveria Mannelli, 2002¹⁰. 67. p.

foglalkozik a testetlen dolgok kategóriájával.³ Általában elmondható a magyar nyelvű magánjogi szakirodalomról,⁴ hogy a szerzők többségében értéktelen dologosztályozásnak tekintik a testetlen dolgok kategóriáját.⁵ Ebben a vonatkozásban ugyanakkor Kolosváry meglátása ismét igen érdekesnek mondható. A BGB 90. §-ában⁶ írt 'körperliche Gegenstände' kapcsán összehasonlítja a modern értelemben vett testi dolgok és a gaiusi *res corporales* fogalmait. Ennek nyomán megállapítja, hogy a két fogalom jelentésköre nem esik egybe, ugyanis a Gaiusnál szereplő *quae tangi possunt* fordulat csak az érintésre, a tapintásra helyezi a hangsúlyt, ami a testi „halmazállapot” felfogásának kezdetleges voltára utal. Rámutat ugyanakkor, hogy valamely légnemű dolgot is fel lehet azonban fogni, ha megfelelő eszközök birtokában próbálkozunk, vagy mérésekkel igazolhatjuk létezésüket, illetőleg külső behatásra még fizikai változások is előidézhetők, ekként emberi uralom alá hajthatóak.⁷ Mindebből levonja a következtetést: mégiscsak van létjogosultsága a testetlen dolog kifejezésnek, mindössze azonban egyetlen vonatkozásban, méghozzá a vagyon, a javak említése esetében. A vagyon ugyanis – mint mondja – dolgok, jogok és kötelezettségek összessége, ekként testi és testetlen alkotóelemei egyaránt vannak. Következésképpen Kolosváry nem veti el teljesen a testetlen dolgot, csak azt kifogásolja, hogy önálló, jogi szempontból releváns dologosztályként kezeljük azt. Eme, a *res incorporales* kategóriáját háttérbe szorító felfogás eredője a pandektisztikának a jogi értelemben vett 'dolog' értelmezésében keresendő. Mint az már a korábbiakban is látható volt, Puchta elvi éllél hangsúlyozza, hogy a dolog testi tárgy, amely egyfelől az embertől külsőleg független létező, egyszersmind az embernek

³ Vö. ALMÁSI ANTAL: *Dologi jog I*, Budapest, 1928. 40–63. pp., ahol a vonatkozó osztályozás hiányzik.

⁴ Ehhez I. KOLOSVÁRY 1942, 7. p.; LÁBADY TAMÁS: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*, Budapest – Pécs, 1997. 288. p., aki szerint azért is szükségtelen külön dologosztályként kezelni a testetlen dolgokat, mivel a jogokra és a követelésekre speciális szabályok vonatkoznak.

⁵ Ennek kapcsán érdemes arra is utalni, hogy a hatályos polgári törvénykönyveknek a 'dologra' mint jogi fogalomra vonatkozó megközelítése sem egységes, ebből adódóan pedig a testetlen dolgokra vonatkozó felfogások is szerteágazóak. Pichonnaiz három csoportba sorolja az általa vizsgált polgári törvénykönyvek szabályozását. Az első csoportot a svájci és a német törvény alkotja, amelyekben közös pont, hogy a *res incorporalis* fogalma mindkét rendszerben jogi nonszensz, minthogy a dolog mindkét polgári törvénykönyv szerint csak valamely, materiális értelemben vett létező lehet, vagyis a fizikai világ egy, a személytől elhatárolt szegmentuma. A második csoportba a francia és az olasz törvény tartozik, amelyekben közös egyfelől az, hogy mindkettő a vagyontárgyak, illetve javak fogalmát helyezi a szabályozás középpontjába. Másfelől ugyanakkor a tulajdon fogalma körében mindkét törvény a testi tárgyakat veszi alapul, ugyanakkor kétségtelen tény, hogy mindkét szabályozás körében külön kerülnek említésre a keresetek, kötelmek és egyéb immateriális javak. A harmadik csoportba kizárólag az osztrák polgári törvénykönyv tartozik, amely a szabályozás körében kifejezetten elismeri a testetlen dolgok létezését. Részletesen I. PICHONNAZ, PASCAL: *Res incorporales et possessio iuris. Questions choisies sur les relations entre choses et droits*, OIR (9) 2004. 106–108. pp.

⁶ BGB § 90.: „Sachen im Sinne des Gesetzes sind nur körperliche Gegenstände.”

⁷ Ennek a nézetnek létezik ókori megfelelője is, hiszen Lucretius *De rerum natura* 1, 302–304) akként közelített meg egyes létezőket (szagok, hangok, hideg, meleg), hogy bár azok nem láthatók, valamilyen testi jelleggel mégis rendelkezniük kell, minthogy csak a testi létezők sajátossága, hogy más testi dolgokra is képesek hatást gyakorolni. Ebből következően megállapítható, hogy Lucretius nem ismeri el az *incorporalia* kategóriáját: az epikureus filozófia nézetével összhangban minden létezőnek testi mivoltot tulajdonít. A Lucretius által a *corpora* körébe sorolt létezőket azonban a jogászok nem, illetőleg nem minden esetben ismerik el testinek. Ehhez I. részletesen MONIER, RAYMOND: *La date d'apparition du dominium et de la distinction juridique des res en corporales et incorporales*, in: *Studi in onore Siro Solazzi nel cinquantésimo anniversario del suo insegnamento universitario (1899–1948)*, Napoli, 1948. 360–361. pp.

alávett is.⁸ Emellett kétségtelenül elismeri ugyan az *incorporalia* kategóriájának létezését, azonban ezt nem tekinti dologosztályozásnak,⁹ helyesebben olyan, alapvetően filozófiai osztályozásnak tekinti, amely „*Dinge*”, és nem „*Sachen*” körében értelmezhető.¹⁰ Lényegében hasonlóan foglal állást más munkájában is, ahol azonban utal arra, hogy a rómaiak *res corporales* és *incorporales* felosztása minden bizonnyal azon alapult, hogy az *in rem actió*kat egyfelől dologra, másfelől valamely jogra nézve is lehetett indítani.¹¹ Némiképp sarkosabb felfogást képviselt ebben a vonatkozásban Savigny, aki a szolgálmat és a hagyatékot is magában foglaló *res incorporales* kategóriáját egyenesen nélkülözhetőnek tekintette.¹² Windscheid a testetlen dolog kifejezés eredetének magyarázata körében azt hangsúlyozza, hogy a köznapi nyelvben a tulajdont annak tárgyával azonosítjuk. Ennek folyománya, hogy általában vagyoni jogi jogosultságokról szoktunk említést tenni, mint amilyenek például a más dolgán fennálló jogok, vagy a követelési jogok. Ebben a vonatkozásban ezek is vagyonalatrésznek minősülnek, így „dologiasítjuk” ezeket, azonban – minthogy nem testi létezők, csupán a képzelet termékei – testetlen dolgoknak nevezzük ezeket.¹³ Ekként előfordul, hogy pusztán képzeletbeli létezőket, bizonyos vonatkozásban dolognak tekintünk, vagyis a testi dolgok mintájára jogviszonyok tárgyává tesszük ezeket.¹⁴ Lényegében ugyanezt a felfogást képviseli Grosso is, aki szintén rámutat arra, hogy a gaiusi felosztás alapján a *res incorporales* körébe soroltattak a *hereditas*, az *ususfructus*, a szerződéssel létrehozott kötelmek, valamint a szolgálmat is, ugyanakkor a tulajdon nem szerepel ebben a felsorolásban, amire csak egyetlen magyarázat adható, mégpedig az, hogy a tulajdon a *res corporales* körébe tartozott. Erre viszont csak akkor nyílik mód, ha a tulajdont gondolatilag annak tárgyával azonosítjuk – ez pedig jogi szempontból egy logikai hibának tekinthető, legalábbis a pandektista álláspont szerint.¹⁵ Századunkban Pflüger jellemezte akként a *res incorporales* kategóriájának háttérében álló csoportosítást mint logikai baklövést

⁸ Vö. PUCHTA, GEORG FRIEDRICH: *Pandekten*, Leipzig, 1866¹⁰. 52. p.: „Sache ist ein von der Person äußerlich unabhängiger, aber gänzlich der Unterwerfung unter ihren Willen bestimmter körperlicher Gegenstand.” Ugyanígy PUCHTA, GEORG FRIEDRICH: *Cursus der Institutionen*, Band 2, Leipzig, 1866⁶. 436. p.

⁹ Vö. PUCHTA 1866¹⁰, 436. p.: „... unter den incorporalia die Rechte außer dem Eigenthum verstanden werden.”

¹⁰ L. PUCHTA 1866⁶, 436. p.

¹¹ PUCHTA 1866⁶, 436–437. pp.

¹² Vö. SAVIGNY, FRIEDRICH CARL VON: *System des heutigen römischen Rechts*, Band 5, Berlin, 1841. 32. p.: „Als Vermittlung diene dabey der unbehilfliche, an sich ganz entbehrliche, Ausdruck res incorporalis; denn indem man die Servituten und Erbschaften als solche res incorporales bezeichnete.”

¹³ Vö. WINDSCHEID, BERNHARD: *Lehrbuch des Pandektenrechts*, Band I, Düsseldorf, 1870³. 93. p.: „Ein sehr gewöhnlicher, im Leben entstandener, aber vom Rechte festgehaltener Sprachgebrauch nennt statt des Eigenthumsrechts die Sache, an welcher es stattfindet. Auf diesem Wege weiter gehend denkt man sich nun auch die übrigen Vermögensrechte, d. h. die Rechte an fremden Sachen und die Forderungsrechte, insofern auch sie Vermögensbestandtheile sind, als Sachen, und nennt sie, da sie nur in der Vorstellung, nicht in körperlicher Wirklichkeit existiren, gegenüber den körperlichen Sachen unkörperliche Sachen.”

¹⁴ Vö. WINDSCHEID 1870³, 376. p.: „... es kommt vor, daß das Recht bloß gedachte Dinge, wenn auch nicht durchweg, doch in einzelnen Beziehungen, als Gegenstände von Rechtsverhältnissen behandelt, wie körperliche.”

¹⁵ GROSSO, GIUSEPPE: *Corso di diritto romano. Le cose*, Rivista di Diritto Romano (1) 2001. 13. p. Első tekintetre Grosso a pandektista felfogás ellen érvel, azonban a források vizsgálata nyomán ő maga is a fentebb említett következtetésre jut. Részletesen I. GROSSO 2001, 14–15. pp.

(„*logischer Schnitzer*”).¹⁶ Értő módon foglalja össze a vonatkozó nézeteket Bessenyő András, amikor – Grossoval¹⁷ egyezően – rámutat arra, hogy a *res corporales – incorporales* felosztás háttérében a vagyon fogalma áll, amely nem más, mint vagyoni értékű alanyi magánjogok,¹⁸ azaz olyan jogosultságok és kötelezettségek, amelyek – vagyoni jellegükből eredően – egytől egyig pénzben kifejezhetőek. Az ilyen, a vagyont alkotó vagyonalkatrészek mind testetlenek, vagyis nem lehet őket megérinteni, tehát a többek által említett logikai hiba éppen ebben érhető tetten. Amit nem lehet megfogni, azt értelmetlen ’dolog’-nak nevezni, minthogy a ’dolog’ fogalma kapszán elsődleges annak testi mivolta, vagyis a megfoghatóság.¹⁹ Pascal Pichonna az *res incorporales* és a jogbirtok fogalmainak fejlődésével foglalkozó tanulmányában több koncepciót mutat be, amelyek a római jogi *res incorporales* fogalma mögött meghúzódhatnak. Az egyik, jelentős nézet szerint a mezei telki szolgálalmak természetének jobb megértését célozta a testetlen dolgok kategóriájának kialakulása, amely kategória ebből adódóan egy közbülső lépést jelentett a korlátolt dologi jogok fogalmának kidolgozása körében.²⁰ Egy másik felfogás a tulajdonátszállás kérdéséhez kapcsolódva tartja jelentősnek a *res incorporales* fogalmát. Eme elgondolás középpontjában az áll, hogy a fogalom bevezetése által vált lehetővé annak szabatos körülírása, hogy mely dolgok vonatkozásában kerülhet sor *traditio*-ra.²¹ Eme elgondolással kapcsolatban az alábbi megjegyzések tehetők. Jóllehet ez a felfogás összességében nem nélkülöz minden alapot, mégis egy-két további szempontra is figyelemmel kell lenni. Egyfelől Gaius az *in iure cessio* kapszán kifejezetten említi (Gai. 2,25), hogy az *in iure cessio* csak nagyobb nehézségek árán (*cum maiore difficultate*) volt lebonyolítható, hiszen ennek során meg kellett jelenni a praetor vagy a tartományi helytartó előtt. Könnyen belátható, hogy a *mancipatio* során követen-

¹⁶ PFLÜGER, HEINRICH HACKFELD: *Über körperliche und unkörperliche Sachen*, SZ (65) 1947. 340. p. Állítását azzal magyarázza, hogy a rómaiak számára dolgok és személyek léteztek, amit pedig jogként fogtak fel, az minden esetben az objektív értelemben vett jog volt, vagyis a szubjektív, személyhez fűződő jogok kategóriáját nem ismerték. Az egyetlen hiba, amit ebben a körben elkövettek, az nem más, mint hogy a testetlen dolgokat is a *iura* elnevezéssel illették. Elismeri ugyanakkor ama nyelvi sajátosság létét, amely szerint köznap értelemben is valaki jogáról beszélünk akkor, amikor például az illető valamit követelhet egy másik személytől. Vö. PFLÜGER 1947, 340–341. pp.

¹⁷ GROSSO 2001, 13. p.

¹⁸ Ugyanígy FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*, Budapest, 2010¹⁵. 278. p.

¹⁹ BESSENYŐ ANDRÁS: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*, Budapest – Pécs, 2010⁴. 265. p.

²⁰ PICHONNAZ 2004, 109–110. pp. A mezei telki szolgálalmak kezdetben *res mancipi*nek minősültek, és ebből adódóan *res corporales*ként kezelték ezeket. Iustinianusnál ugyanakkor már a *res incorporales* körébe tartoztak, ami azonban csak abban az esetben lehetséges, ha már nem tekintették ezeket *res mancipi*nek. Következésképpen ekkor már korlátozott dologi jogokként fogták fel ezeket a jogosultságokat, annak ellenére, hogy a *iura in re aliena* kategóriája először csak Donellusnál jelenik meg. A *res incorporales* vonatkozásában említett közbülső lépés abban állt, hogy ennek a kategóriának a használata utat nyitott a mind nagyobb fokú absztrakció irányába. Vö. PICHONNAZ 2004, 110. p.

²¹ PICHONNAZ 2004, 110–111. pp. A tulajdon átruházás körében az archaikus felosztás a dolgokat a *res mancipi* és *nec mancipi* kategóriába sorolta, és ebből a besorolásból szükségszerűen következett, hogy mely dolgok lehetnek a *mancipatio* tárgyai, és melyek nem. Egy későbbi fejlődési fázisban minden valószínűség szerint a *res corporales – incorporales* csoportosítás váltotta fel a *res mancipi – nec mancipi* kategóriáit. Ez a váltás a *mancipatio* használatához kötődik, amely Gaius korára – éppen a *traditio* javára – jócskán vesztett jelentőségéből. Részletesen l. PICHONNAZ 2004, 111. p.

dő formaságok a mindennapi élet gyorsulásával hasonló *difficultast* jelenthettek. Ami ugyanakkor kétségessé teheti a hivatkozott érvelés teljes megalapozottságát, az éppen az Intitúciók szövege. Gaius ugyanis az előbbieken említett helyen annak alátámasztásaként utal a *maior difficultas*ra, hogy többnyire, sőt majdnem mindig a *mancipatio* használatára került sor az *in iure cessio* ellenében.²² Ezen túlmenően az sem elhanyagolható, hogy a *mancipatióra*, illetőleg tágabban a *per aes et libram* ügyletekre számos esetben történik hivatkozás az Intitúciók szövegében: egyes helyeken olyan formában, hogy kifejezetten szerepel a szövegben a *nuncupatio*,²³ máskor pedig mindössze utalás szintjén.²⁴ A hivatkozások ilyen nagy számából, valamint abból a tényből, hogy több helyen is bemutatásra kerül az is, hogyan zajlott a *mancipatio* a gyakorlatban, meglátásunk szerint arra lehet következtetni, hogy ez az ügylet Gaius korában a *mancipatio* nemcsak használatban volt, hanem széles körű gyakorlati alkalmazásnak is örvendett.²⁵ Mi több, előfordult még a Kr. u. IV. század derekán is,²⁶ eltörlésére pedig csak 531-ben, Iustinianus uralkodása idején kerül sor.²⁷

A harmadik, Pichonna által ismertetett elmélet-kör szerint a *res incorporales* fogalma mintegy „ugródeszkeként” szolgált az alanyi magánjogok fogalmának megjelenéséhez. Azaz, a *res incorporalis* kifejezés lényegében egybe esik a *ius in re*, szűkebb, meghatározott esetkörben pedig a *ius ad rem* fordulat jelentésével. Eme nézet azon az észrevételen alapul, hogy a gaiusi felsorolás a *res incorporales* körében kizárólag olyan dolgokat említ, amelyek mainapság az alanyi magánjogok körébe tartoznak. Az elgondolás ellen felhozható, hogy a *iura in re aliena* kategóriája ismételten csak Donellusnál jelenik meg első alkalommal, továbbá ezek a *res incorporales* körébe tartozó jogosultságok kivétel nélkül csak akkor „működtek”, tehát abban az esetben voltak érvényesíthetők, ha a praetor *actiót* biztosított ezek érvényesítésére. Mindemellett érdemes arra is felhívni, hogy a legjelentősebb alanyi magánjog, a tulajdonjog, nem szerepel a gaiusi felsorolásban.²⁸ Éppen ebből ered az a felfogás, amely a vizsgálódás kiindulópontjának a vagyont teszi meg, hiszen a *res* is a vagyon egy elemeként jelenik meg a forrásokban. A vagyon pedig egyaránt állhat olyan dolgokból, amelyek a *res corporales*, és olyanokból is, amelyek a *res incorporales* körébe tartoznak. Arra a felvetésre, hogy a *res incorporales* felsorolásában nem szerepel a tulajdon, az a válasz adható, hogy a tulajdon a tulajdonos számára éppen a dologban ölt testet; ez pedig egy jelentős különbség a tulajdonjog és a többi más jogosultság között. Római jogban ugyanis nem képzelhető el a

²² Vö. Gai. 2,25: *Plerumque tamen et fere semper mancipationibus utimur ...*

²³ Így az alábbi helyeken: Gai. 1,113; 1,119–121; 2,102–108; 3,173–175.

²⁴ L. pl. a következő helyeken: Gai. 1,132; 2,18–23; 4,79.

²⁵ Ezzel egyezően DIÓSDI GYÖRGY: *Ownership in Ancient and Preclassical Roman Law*, Budapest, 1970. 138. p.

²⁶ Vö. a 355. április 24-én kelt császári rendeletet az ajándékozással összefüggésben; C. Th. 8,12,7: *Cum genitoris mei scitis evidenter expressum sit nullam donationem inter extraneos firmam esse, si ei traditionis videatur deesse sollemnitas et idem huiusmodi necessitatem liberis tantum ac parentibus relaxarit, in omnibus deinceps observari negotiis oportebit, ut donatio inter extraneos minus firma iudicetur, si iure mancipatio et traditio non fuerit impleta.*

²⁷ C. 7,31,1,5: *Cum etiam res dividi mancipi et nec mancipi sane antiquum est et merito antiquari oportet, sit et rebus et locis omnibus similis ordo, inutilibus ambiguitatibus et differentiis sublatis.* Ehhez l. még FÖLDI – HAMZA 2010¹⁵, 322. p.

²⁸ PICHONNAZ 2004, 111–112. pp.

tulajdon a dolog nélkül: nem úgy fogták fel tehát a tulajdont, mint a dologgal összefüggő jogosultságok összességét; a tulajdon nem a tulajdonost a dologgal kapcsolatban megillető konkrét jogosítványok összegeként állt elő.²⁹ Ezen a ponton pedig érthetően elkerülhetetlenné válik a *res corporales* és *incorporales* egymástól való elhatárolása, mivel csak így nyílik mód a dolog és a jogosultság egymástól való megkülönböztetésére is.³⁰

2. A *res incorporales* eredete és gondolati háttere

Wieacker nézetéből³¹ kiindulva utalni kell arra, hogy a *res incorporales* kategóriájának fellelhetők előfutárai mind a filozófiában, mind a grammatikus és retorikai hagyományban.³²

Ennek kapcsán a romanisták legtöbbször Cicero *Topica* című munkájának egy töredékére szoktak hivatkozni.³³

²⁹ Ebben a vonatkozásban idézni kell Földi Andrásnak a tulajdonosi részjogosítványokkal összefüggő tanulmányát, amelynek megállapításai egybevágóak Pichonnaz érvelésével; FÖLDI ANDRÁS: *Adalékok a „tulajdonjogi triász” kérdéséhez*, AUB (42) 2005. 35–36. pp. A tulajdonosi részjogosítványok körében használt kifejezések a Kr. e. 111-ben keletkezett *lex agraria*ban jelennek meg először, jóllehet az *uti* és a *frui* kifejezések már korábban, a Kr. e. III. században is előfordulnak. A *lex agraria* a rendelkezési jog vonatkozásában nem említ semmilyen jogosultságot, mivel a római jogban a kiaknázási jogosultságok nagyobb jelentőséggel bírtak. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a rendelkezési jog egyik eleme, az elidegenítés joga kapcsán szerepel a törvényben az *abalienare* ige. Mindehhez l. részletesen FÖLDI 2005, 32–33. pp.; STURM, FRITZ: *Abalienatio. Essai d'explication de la définition des Topiques (Cic. Top. 5,28)*, Milano, 1957. 93–107. pp. A tulajdonosi részjogosítványok elméleti jellegű kidolgozása a római jogászok munkáiból főként azért hiányzott, mert a tulajdonos helyzetét elsősorban a birtokos és az idegen dologbeli jogok jogosultjainak pozíciójával összehasonlítva vizsgálták, másrészt pedig a jogászok nem érdeklődtek különösebben az ilyen, elméleti jellegű rendszeresítés iránt. L. FÖLDI 2005, 35. p. Az ősi és a préklasszikus tulajdon jellemzői kapcsán l. DIÓSDI 1970, 124–127. pp., és 181–185. pp. A tulajdonra használt kifejezések tekintetében l. DIÓSDI 1970, 135–136. pp. Némi képp hasonló értelemben jelenik meg az ősi tulajdon Zlinszky felfogásában is, ZLINSZKY JÁNOS: *Allam és jog az ősi Rómában*, Budapest, 1997. 184–185. pp.

³⁰ Részletesen l. PICHONNAZ 2004, 112–113. pp. Ezen a ponton túl Pichonnaz gondolatmenete a *quasi possessio* és a *duplex dominium* irányába halad tovább, amely kérdések elemzése a pénz *res incorporales* körébe sorolásának vizsgálatát minden bizonnyal tévútra vezetné. Mindazonáltal kétségtelenül helytálló az a meglátása, hogy a *quasi possessio* gondolata megjelenik a forrásokban (pl. D. 37,1,3,1 Ulp. 39 ad ed., D. 43,3,1,8 Ulp. 67 ad ed.). Ezekben a szövegekben közös, hogy a *bona* birtoklása, az *ususfructus occupatiója* körében nincs hasonlóság a fizikai értelemben vett dolgok birtoklásával, foglalásával. Amíg azonban a *bonorum possessio* kapcsán Ulpianus – Labeo nyomán – csak annyit állít, hogy a *iuris possessio* elképzelhető, az *ususfructus* – és hasonlóan a szolgalmak – vonatkozásában már kifejezetten állítja a jogász, hogy mód nyílik az *interdictum* útján történő védelemre. Részletesen l. PICHONNAZ 2004, 116–117. pp. Ezt a birtokot mint a dolog és a rá vonatkozó jog közötti kapcsolatot tehát lehetett „birtokolni”, amely birtoklás alapja az *animus* megléte volt. Vö. PICHONNAZ 2004, 125. p.

³¹ Vö. WIEACKER, FRANZ: *Griechische Wurzeln des Institutionensystems*, SZ (70) 1953. 108. p., és főként 111. p. Visszaulat Kreller vonatkozó nézetére is; ehhez l. KRELLER, HANS: *Res als Zentralbegriff des Institutionensystems*, SZ (66) 1948. 592. p.

³² Ehhez l. még BONFANTE, PIETRO: *Corso di diritto romano. La proprietà. II,1*, Milano, 1968. 11. p.; KRELLER 1948, 590–591. pp.; GROSSO 2001, 11. p.; KASER 1953, 142. p., és különösen 33. sz. jegyzet; WIEACKER 1953, 104. p., valamint 108–109. pp.; KASER 1971², 376. p.; BRETONE, MARIO: *I fondamenti del diritto romano. Le cose e la natura*, Roma, 2001. 170. p., 173–174. pp.; DAJČZAK, WOJCIECH: *Der Ursprung der Wendung res incorporalis im römischen Recht*, RIDA (50) 2003. 101–104. pp.; PICHONNAZ 2004, 108. p.

³³ Ehhez l. az előző jegyzetben hivatkozott szerzőket.

Cic. Top. 5,26–27: [26] [...] *Definitionum autem duo genera prima: unum earum rerum quae sunt, alterum earum quae intelleguntur. [27] Esse ea dico quae cerni tangique possunt, ut fundum aedes, parietem stillicidium, mancipium pecudem, supellectilem penus et cetera; quo ex genere quaedam interdum vobis definienda sunt. Non esse rursus ea dico quae tangi demonstrarive non possunt, cerni tamen animo atque intellegi possunt, ut si usus capionem, si tutelam, si gentem, si agnationem definias, quarum rerum nullum subest corpus, est tamen quaedam conformatio insignita et impressa intellegentia, quam notionem voco.*

A szöveg lényege, hogy vannak megérintható, tehát testi, illetve megérinthatetlen, vagyis testetlen dolgok, amely elválasztás a definíciók elemzése kapcsán merül fel. Ennek eredményeként Cicero akként foglal állást, hogy a testi, megfogható dolgok léteznek (*esse ea*), amíg a megfoghatatlan dolgok nem léteznek (*non esse ea*).³⁴ Ehhez képest Wieacker rámutat, hogy ennek a párosításnak az alkalmazása éppen a definíciók körében meglehetősen sajátos módon, és mindenképpen félreérthetően történik.³⁵ Ő maga, és más szerzők is hivatkoznak Flavius Sosipater Charisius *Institutiones grammaticae*, vagy *Ars grammatica* című munkájára, amelyben Charisius elsőként a *nomina propria* és *appellativa* felosztással él, majd utóbbi körében említi a *res corporales* és *incorporales* kategóriáit.³⁶ Emellett gyakran történik hivatkozás egy, Seneca tollából származó textusra is.

Sen. Ep. ad Luc. 6,58,11³⁷: *Etiamnunc est aliquid superius quam corpus; dicimus enim quaedam corporalia esse, quaedam incorporalia. Quid ergo erit ex quo haec deducantur? illud cui nomen modo parum proprium imposuimus, quod est. Sic enim in species secabitur ut dicamus: quod est aut corporale est aut incorporale.*

³⁴ DAJCZAK 2003, 99–100. pp. Megjegyzendő, hogy a Cicero által felsorolt példák nagyon érdekesek: összességében elmondható, hogy ezek a gyakorlatból eredő példák egymással párba állíthatók, éppen úgy, ahogy ezt Cicero maga is teszi a szövegben. Ilyen párok lehetnek a *fundus* és *aedes*, amely – Bretone gyanúja szerint – a XII t.t. elbirtoklási szabályára utal, amely az *usus auctoritas* idejét a *fundus* esetében kettő, *ceterae res* esetében pedig egy évben határozta meg. Hasonlóan az ősi jogra utal a *mancipium* és a *pecus* párosítás is. A hagyaték szempontjából lehet különösen érdekes a *supellex* és a *penus* együttes említése, amelyek gyűjtőfőnévi jelentéséből adódóan konkrét esetben továbbra is kétséges maradt, hogy mi tartozik ezek körébe. A *homo* és a *fructus* kapcsán gondolhatunk a híres Gaius-véleményre, amely a gyümölcsöket az embertől éppen azon az alapon választja el, hogy a gyümölcs természeténél fogva az ember javát szolgálja, ekként az ember soha nem minősülhet gyümölcsnek. Ehhez képest *paries* és *stillicidium* egységet jelenítenek meg, hasonlóan a megérinthatetlen dolgok körében felsorolt *gens*, *agnatio*, *tutela* kifejezésekkel. Nem kétséges ugyanakkor, hogy az *usucapio* nem tartozik ebbe a körbe. Ehhez l. még BRETONE 2001, 177–179. pp.

³⁵ WIEACKER 1953, 110. p. Ettől eltérő álláspontot képvisel Bretone, aki szerint a *divisio* ebben a vonatkozásban azokra a dolgokra vonatkozik, amelyeket a *definitiones* érint. Részletesen l. BRETONE 2001, 173. p.

³⁶ WIEACKER 1953, 104. p.

³⁷ A szöveg HAASE, FRIEDRICH: *L. Annaei Senecae opera quae supersunt*, Vol. III, Lipsiae, 1858. kiadásból származik.

Jól kitűnik ebből a szövegből, hogy Seneca esetében a kiindulási pont, hogy minden, ami van (*quod est*), tehát a sztoikus értelemben vett létező ($\tau\omicron\ \acute{\omicron}\nu$),³⁸ osztható fel *corporale* és *incorporale* kategóriáira, vagyis ehelyütt már a testi és testetlen dolgok objektív létezése is elismerésre kerül.³⁹ A fentiekből tehát látható, hogy – akárcsak a *res, quae pondere numero mensura constant* esetében – a filozófia és a retorika hatása igen jelentős a római jogi fogalmak kialakulása körében. Az *incorporalia* gondolata a filozófiából ered, utóbb a retorika átvette ezt, és ennek közvetítésével került a jogi nyelvbe is, ahol a jogi érvelés egyik elemévé vált, méghozzá mint a kézzel nem megfogható vagyoni jogok megjelölésére szolgáló fordulat.⁴⁰ Minthogy a hivatkozott szerzők munkássága időben távol áll egymástól, ekként feltehető, hogy a láthatóság, megérinthezőség kritériumai általános ismérveknek tekinthetők.⁴¹ Ezeket az ismérveket a jogászok minden bizonnyal azért használták fel, mivel a nyelv révén lehet leírni a körülöttünk levő világot,⁴² vagyis adódik a következtetés, hogy Gaius is ennek alapján tesz különbséget *res corporalis* és *incorporalis* között.⁴³ Ezen túlmenően igen valószínűnek tűnik az a feltevés is, amely szerint Gaiusra az a felfogás is hatást gyakorolt, amely a megfoghatóan kategóriáját is létezőként kezeli.⁴⁴

³⁸ LIDDELL, HENRY GEORGE – SCOTT, ROBERT: *A Greek-English Lexicon*, Oxford, 1940. s. h. v. Ezzel egyezően I. BONFANTE 1968, 11. p.; BRETONE 2001, 176. p.; DAJCSZAK 2003, 102. p. Némiképp eltérően WIEACKER 1953, 108. p., illetőleg 110. p., és különösen 43. sz. jegyzet.

³⁹ Vö. MONIER 1948, 361. p. Megjegyzendő, hogy Monier megközelítésében egyfajta fejlődési ív érhető tetten a *res incorporales* fogalma vonatkozásában. Kiindulópontja azonos a romanisták többsége által választott kezdőponttal: meglátása szerint Ciceró Topicájában jelenik meg először a *res* két csoportjának megkülönböztetése, ugyanakkor jelzi, hogy ehelyütt még nem érhető tetten olyan fokú fogalmi tisztaság, mint amivel Senecánál találkozhatunk. Cicero ugyanis a *res* körében a létező, és az elme alkotta dolgok között tesz különbséget, amelyek közül az utóbbiak nem rendelkeznek olyan valódi léttel, mint azok, amelyek láthatók vagy megérinthezők. Ezzel ellentétesen – alappal – WIEACKER 1953, 110. p. Az ilyen látható, megérinthező dolgok ellenpárját a fogalmak képezik, amelyek nem tartoznak a *corpus* kategóriájába. Ehhez képest a Seneca által képviselt nézet jóval pontosabb azáltal, hogy mind a testi, mind pedig a testetlen dolgokat objektíve létezőként kezeli. L. részletesen MONIER 1948, 360–361. pp. A teljesség kedvéért megemlítenő még Marcus Fabius Quintilianus, a Kr. u. I. században élt szónok *Institutio oratoria* című munkájában előforduló utalás is, amelyben elsőként jelenik meg a *ius* és *res* összekapcsolása; vö. Quint. inst. 5,10,116: „... *ius, quod sit corporale, apprehendi manu non posse*”. Vö. MONIER 1948, 361. p. A szöveg arról szól, hogy Nagy Sándor, Théba bevétel után olyan táblákat talált a városban, amelyek arról tájékoztattak, hogy a thébaiak a thesszalonikieknek 100 talentumot kölcsönöztek. Nem jogászai szempontból ugyan, mégis felmerült ennek kapcsán a kérdés, hogy vajon van-e lehetőség arra, hogy Nagy Sándor a thesszalonikieknek „ajándékozta” a thébaiak által kölcsönadott összeget. A kétely alapja az volt, hogy jogot ajándékozni, tekintettel arra, hogy az *incorporale*, nem lehet, hiszen kézzel nem megfogható. Részletesen ld. DAJCSZAK 2003, 104. p.

⁴⁰ Ezzel lényegében egyezően GIARO, TOMASZ: *Über methodologische Werkmittel der Romanistik*, SZ (105) 1988. 205. p.

⁴¹ Ezzel egyezően WIEACKER 1953, 108–110. pp., aki szemléletesen mutatja be a *corporalia* – *incorporalia* háttérben álló sztoikus felfogást.

⁴² Ez a sztoikusoknál a $\sigma\omega\mu\alpha\tau\alpha$ és $\sigma\eta\mu\alpha\iota\nu\omicron\mu\epsilon\nu\alpha$ fogalmaiban ölt testet: előbbi valamely testi létezőt, utóbbi pedig ennek nyelvi leképeződését jelöli, amely ebből adódóan semmilyen testi vonatkozással sem bír. Részletesen ld. WIEACKER 1953, 109. p.

⁴³ DAJCSZAK 2003, 100. p.

⁴⁴ DAJCSZAK 2003, 102–103. pp.

3. *Res incorporales* a forrásokban

3. 1. A *res incorporalis* kifejezés előfordulása a Digestában

A fenti megállapításokhoz képest Monier elvi élel hangsúlyozza, hogy, mivel a jogászok gondolkodásában *iura* kivétel nélkül a *res incorporales* kategóriáján belül található, ekként a csoportosítás – meglátása szerint – eredetinek mondható. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy a *iura – res corporales*⁴⁵ párosítás közvetlenül nem a filozófusok vagy grammatikusok munkáiból származik, tehát alaposnak tűnik a feltételezés, hogy a jogászok nem szándékoztak egybevetni, összehasonlítani a filozófusok által használt objektív létezők kategóriáját az olyan dolgok csoportjával, amelyek jogokból állnak.⁴⁶ Mindezek ellenére a kettősség több alkalommal előfordul a Digestában. Ennek magyarázatát Giaro például abban látja, hogy a *res incorporales / iura – res corporales* különbségtételnek dogmatikai szempontból is számos hatása tapasztalható; ennek megnyilvánulásai érhetők tetten a Digesta egyes fragmentumaiban.⁴⁷ *Iura* kategóriája a leginkább nyilvánvaló módon Paulus egyik döntésében olvasható.

D. 41,3,4,26 Paul. 54 ad ed.: *Si viam habeam per tuum fundum et tu me ab ea vi expuleris, per longum tempus non utendo amittam viam, quia nec possideri intellegitur ius incorporale nec de via quis (id est mero iure) detruditur.*

A jogász által bemutatott eset szerint „A”-nak útszolgalmi van „B” telkén, amelynek gyakorlásában azonban „B” „A”-t erőszakkal akadályozza. Ilyenkor a jogász vélemény szerint a hosszú ideig tartó nem gyakorlás által (*per longum tempus non utendo*) elenyészik a szolgalmi (*amittam viam*), mivel egy testetlen jogot nem lehet birtokolni, és az útjogból – vagyis egy pusztai jogosultságból – senkit sem lehet kivetni.⁴⁸ A szöveg elsőként tehát arra mutat rá, hogy az útszolgalmi (*via*) testetlen jogosultság (*ius incorporale*). Ennek kapcsán Pichonna az azt emeli ki, hogy a *ius incorporale* kifejezés szokatlan, a forrásokban még egy helyen fordul elő, Iustinianus egy 531-ben kelt constitutiójában.⁴⁹ A *vi expuleris* fordulat arra utal, hogy a szolgáló telek birtokosa erőszakkal megfosztja a jogosultat az útszolgalmi. Erre azonban csak akként kerülhet sor, ha a kocsiút (*via*) használatában (*uti*) akadályozza, azt kizárja. A végeredmény az lesz, hogy a használat hosszú ideig tartó elmaradásának következményeként megszűnik az út használatára feljogosító szolgalmi, vagyis az idő múlásának jogalakító hatása van. Történik mindez annak ellenére, hogy egy testetlen (*incorporale*), ha úgy tetszik pusztai jogosultságról van szó (*merum ius*), amely felett ilyen mivoltából eredően nem állhat

⁴⁵ Állítását azzal is alátámasztja, hogy a *res corporales* és *incorporales* kategóriái Gaius és Iustinianus Intitúcióiban jelennek meg *expressis verbis*, továbbá még a gaiusi szöveggel teljes egészében egyező Digesta-fragmentumban is, amely – az egyezésből eredően – a gaiusi Intitúciókból származó átvétel. Az összes többi Digesta-textus *iura* és *res corporales* szembeállításán alapul. Részletesen l. MONIER 1948, 363. p.

⁴⁶ MONIER 1948, 364. p.

⁴⁷ Vö. GIARO 1988, 204–205. pp., és különösen 90. sz. jegyzet.

⁴⁸ Ehhez l. egyezően LÉVY, ERNST: *Usureceptio servitutis*, in: Gesammelte Schriften II. Köln–Graz, 1963. 152. p.

⁴⁹ Vö. PICHONNAZ 2004, 115. p.

fenn birtok, ebből eredően az útszolgálatom jogosultját abból kivetni sem lehet – nyilván *detrudere* lehetősége csak valamely *corpus* vonatkozásában állhatna fenn.

Szintén a szolgálomakkal kapcsolatos egy másik Paulus-vélemény is.

D. 8,1,14 pr. Paul. 15 ad Sab.: *Servitutes praediorum rusticorum etiamsi corporibus accedunt, incorporales tamen sunt et ideo usu non capiuntur: vel ideo, quia tales sunt servitutes, ut non habeant certam continuamque possessionem: nemo enim tam perpetuo, tam continenter ire potest, ut nullo momento possessio eius interpellari videatur. idem et in servitutibus praediorum urbanorum observatur.*

A mezei telki szolgálomak – jóllehet testi dolgokhoz kötődnek – *incorporales* resnek minősülnek, és ekként nem lehet elbirtokolni ezeket.⁵⁰ Lehet az is, hogy azért van ez így, mert ezek a szolgálomak olyanok, hogy nem lehet őket *certa* és *continua* birtokolni, hiszen senki nem birtokolhat egy szolgálmat olyanként folyamatosan, hogy birtoklása megszakíthatatlannak legyen tekinthető.⁵¹ Ugyanez érvényesül a városi telki szolgálomak vonatkozásában is.⁵²

Iura és *corpora* különböző jellegéről tanúskodik egy Ulpianus-szöveg is.

D. 5,3,18,2 Ulp. 15 ad ed.: *Nunc videamus, quae veniant in hereditatis petitione. Et placuit universas res hereditarias in hoc iudicium venire, sive iura sive corpora sint.*

A szöveg alapján állítható, hogy *iura* és *corpora* egyaránt a *hereditatis petitio* tárgyát képezik, vagyis összességében minden, az elhalttól származó dolog, tekintet nélkül azok testetlen és testi mivoltára.⁵³

Az eddigiek jól példázzák, hogy a *Digesta* döntéseiben a *res corporales* mellett *iura* kategóriája bírt az elhatárolás szempontjából komolyabb jelentőséggel.⁵⁴ Az eddigiekhez képest más problémát boncolgat Gaius a *Digesta* 41. könyvében.

⁵⁰ Egyezően LÉVY 1963, 152. p. Ehhez l. Watson nézetét, aki szerint – bár a *textus* a szolgálomak elbirtokolhatóságával függ össze – kérdéses, hogy a négy ősi mezei telki szolgálmat eredetileg el lehetett-e birtokolni. A jelen szöveg mindenesetre mezei telki szolgálomakról beszél általában, és a végén hozzáteszi, hogy ugyanez irányadó a városi telki szolgálomak vonatkozásában is. WATSON, ALAN: *The Law of Property in the Late Roman Republic*, Aalen, 1984. 23–24. pp., és különösen 7. sz. jegyzet.

⁵¹ A *certa continua possessio* kérdéséhez l. középkori és modern kitekintéssel CAPOGROSSI COLOGNESI, LUIGI: *La struttura della proprietà e la formazione dei «iura praediorum» nell'età repubblicana II*, Milano, 1976. 447. p.

⁵² Ezzel egyezően mind a *traditio*, mind az elbirtoklás lehetetlenségének vonatkozásában D. 41,1,43,1 Gai. 7 ad ed. provinc.; csak az elbirtoklást kiemelve Gai. 2,19; kizárólag a *traditio*t említve Gai. 2,28. Ehhez l. még KASER 1971², 445³⁸ p.; BEERMANN, CHRISTOPHER: *Besitzschutz bei beschränkten dinglichen Rechten. Eine Untersuchung zum Rechtsbesitz. Versuch der Rechtfertigung eines verkannten Instituts aus rechtshistorischer Sicht*, Diss., Münster, 2000. 10. p.; FINKENAUER, THOMAS: *Vererblichkeit und Drittwirkungen der Stipulation im klassischen römischen Recht*, Tübingen, 2010. 347. p., és 86. sz. jegyzet.

⁵³ Vö. MONIER 1948, 365. p. Ezzel a szöveggel teljesen összhangban van egy másik Ulpianus-vélemény is (D. 44,2,7,4 Ulp.75 ad ed.), amely szerint a *hereditatis petitio* tárgya minden, a hagyatékban lévő testi dolog és kereset egyaránt: *et corpora et actiones omnes, quae in hereditate sunt, videntur in petitionem deduci.*

⁵⁴ Ennek alátámasztására ld. még az alábbi szövegeket is: D. 5,2,15,2 Pap. 14 quaest.; D. 18,4,22 Scaev. 2 resp.; D. 39,2,13,1 Ulp.53 ad ed.

D. 41,1,43,1 Gai. 7 ad ed. provinc.: *Incorporales res traditionem et usucapionem non recipere manifestum est.*

A lakonikus rövidségű szöveg, amely egyébként egybevág a gaiusi Intitúciók egy töredékével (Gai. 2,28) is, arról szól, hogy a *res incorporalest* nem lehet sem kézzől kézre átadni, sem elbirtokolni. A forrásszöveg alapján tehát az a klasszikus jogi nézet látszik körvonalazódni, hogy a *res incorporales* sem a *traditióra*, sem pedig az elbirtoklásra nem alkalmasak. Ennek hátterében – Monier meglátása szerint – az a felfogás állhat, amely szerint a tulajdon alapvető eleme, hogy egy fizikai értelemben vett dolog a tulajdonos legteljesebb körű élvezetére rendelt, vagyis a tulajdon az egyetlen olyan, jogi értelemben vett hatalom, amelynek a materiális értelemben vett dolog alávethető.⁵⁵

Végezetül, a Digestában található források között utolsóként érdemes említeni a dolgok osztályozásával foglalkozó titulus egyik, Gaiustól származó töredékét, amely szövegét tekintve teljes egészében megegyezik a gaiusi Intitúciók vonatkozó szövegével.

D. 1,8,1,1 Gai. 2 inst.: *Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. corporales hae sunt, quae tangi possunt, veluti fundus homo vestis aurum argentum et denique aliae res innumerabiles: incorporales sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in iure consistunt, sicut hereditas, usus fructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur: nam et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt, et id quod ex aliqua obligatione nobis debetur plerumque corporale est, veluti fundus homo pecunia: nam ipsum ius successionis et ipsum ius utendi fruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. eodem numero sunt et iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae etiam servitutes vocantur.*

A jelen szöveg szerepeltetése vezet a gaiusi és iustinianusi Intitúciók szövegeinek vizsgálatához. Az már első tekintetre látszik, hogy a kiindulási alap az, hogy a *res corporales* körén túlmenően vannak olyan dolgok, mint amilyenek lényege valamilyen jogban áll, a klasszikus példák ebben a körben a *hereditas*, a kötelmek, a szolgálmak. Meglepő módon a tulajdon nem jelenik meg ezek között, mi több, soha nem is fogták fel *res incorporalisként*.⁵⁶ Érdekes megállapítás, hogy a mindennapi beszédben a tulajdonjog elbirtoklását akként szokás emlegetni, mint a dolog elbirtoklását, jóllehet ebben az esetben nem a dolog kerül elbirtoklásra, hanem a felette fennálló tulajdonjog.⁵⁷ Eme bevezető gondolatok után érdemes részletesebben is megvizsgálni a gaiusi, és vele párhuzamosan, a iustinianusi szöveget.

⁵⁵ MONIER 1948, 367. p.

⁵⁶ L. BUCKLAND, WILLIAM WARWICK: *A Manual of Roman Private Law*, Aalen, 1981. 108. p.

⁵⁷ Ezzel egyezően BUCKLAND 1981, 109. p.

3. 2. *A res incorporalis kifejezés Gaius Institúcióiban és Iustinianusnál*

A *res corporales* és *incorporales* fogalompár kapcsán a romanisztikában közel egyöntetű a gaiusi Institúciókra történő utalás,⁵⁸ azzal a megszorítással azonban, hogy nagy bizonyossággal állítható, hogy a kifejezést ebben a formában nem Gaius találta ki: az a saját korában széles körben elterjedt és használatos volt, így okszerű, hogy ő maga is alkalmazza.⁵⁹

Gai. 2,12–14

(12) *Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales.*
 (13) *Corporales hae sunt, quae tangi possunt, velut fundus, homo, vestis, aurum, argentum et denique aliae res innumerabiles.* (14) *Incorporales sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in iure consistunt, sicut hereditas, usus fructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur, et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt, et id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia: nam ipsum ius successionis et ipsum ius utendi fruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum.*

Inst. 2,2 pr – 3

(pr.) *Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales.*
 (1) *Corporales eae sunt quae sui natura tangi possunt: veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum et denique aliae res innumerabiles.* (2) *Incorporales autem sunt quae tangi non possunt. qualia sunt ea quae in iure consistunt: sicut hereditas, usus fructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet quod in hereditate res corporales continentur: nam et fructus qui ex fundo percipiuntur corporales sunt, et id quod ex aliqua obligatione nobis debetur plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia: nam ipsum ius hereditatis et ipsum ius utendifruendi et ipsum ius obligationis incorporale est.* (3) *Eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae et servitutes vocantur.*

⁵⁸ Ennek kapcsán a teljesség igénye nélkül I. BONFANTE 1968, 10–11. pp.; KASER 1953, 143. p.; WIEACKER 1953, 105. p.; KASER 1971², 376. p.; JÖRS, PAUL (et al.): *Römisches Recht*, Berlin, 1987⁴, 82. p.; SANFILIPPO 2002¹⁰, 68–69. pp.; TALAMANCA, MARIO: *Istituzioni di Diritto Romano*, Milano, 1990, 379–380. pp.; MAYER-MALY, THEO: *Römisches Recht*, Wien–New York, 1999², 53. p.; FÖLDI–HAMZA 2010¹⁵, 278. p.; BESSENYŐ 2010⁴, 265. p. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy egyfelől nem az összes szerző hivatkozik kifejezetten Gaiusra eme csoportosítás kapcsán; I. pl. BENEDEK FERENC: *Római jog IV – Dologi jog*, Pécs, 1988. 2. p. Ehhez hasonlóan újabbán I. BENEDEK FERENC – PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *Római magánjog*, Pécs, 2013. 154. p. Másfelől kiemelendő, hogy nem minden szerzőnél fordul elő ez a párosítás; hiányzik pl. SCHULZ, FRITZ: *Classical Roman Law*, Oxford, 1951.; GUARINO 1992⁹, esetében.

⁵⁹ L. BRETONE 2001, 172–173. pp.; DAJCAK 2003, 100–101. pp. Ezzel részben ellentétesen Kaser, aki szerint – összehasonlítva az Institúciók felfogását egy Iavolenus- és egy Maecianus-véleménnyel D. 12,6,46 Iav. 4 ex Plaut.; D. 32,95 Maec. 2 fideicom. – Gaius *res incorporalis*-megközelítése teljességgel egyedi. Véleményét azzal támasztja alá, hogy a gaiusi nézet szerint a *res incorporales* körébe tartozik a pénz is; KASER 1953, 144. p.

A Gaius-szöveg először különbséget tesz *res* két kategóriája, *corporales* és *incorporales* között. Ezt követően megmondja, hogy ami *corporales*, azt meg lehet érinteni (*tangi possunt*), majd rögtön példákat is felsorol: telek, rabszolga, ruha, arany, ezüst. A felsorolás nyilvánvalóan példálózó jellegű, amit mi sem bizonyít jobban, hogy a példák után szerepel, hogy ugyanígy *corporalis* még számtalan más dolog is (*aliae res innumerabiles*). Ezt követően – az eddigiekhez hasonlóan – megmondja, mit ért *res incorporales* alatt: azokat, amelyeket nem lehet megérinteni (*tangi non possunt*). Ehhez kapcsolódik az az állítás, hogy ilyen, tehát nem megérinthető dolgok azok, amelyeknek valamilyen jog a lényege. Ez utóbbiak körében is említ példákat: *hereditas*, *ususfructus*, vagy a bármely szerződéssel létrehozott kötelmek (*obligationes quoquo modo contractae*). Látható tehát, hogy a különbségétél alapja tisztán a fizikai értelemben vett érzékelhetőséghez, megérinthetőséghez kötődik.⁶⁰ Ezen a ponton tisztázza, hogy a *res incorporales* szempontjából nem releváns, hogy a *hereditas* körébe testi tárgyak tartoznak, sem az, hogy a haszonélvezeti körében követelt gyümölcs testi, sem pedig az, hogy amivel a másik fél a kötelelem alapján nekünk tartozik, az is többnyire testi tárgy, mint amilyen a telek, a rabszolga, a *pecunia*.⁶¹ Mindennek indoka az, hogy maga az öröklési jogosultság, a haszonélvezeti jogosultság, valamint a kötelmi jogosultság *incorporale*. Végül megjegyzi, hogy ugyanebbe a körbe, azaz a *res incorporales* csoportjába tartoznak a városi és a mezei telki szolgálomak is. Érdekes Monier megállapítása az elemzett Gaius-szöveg kapcsán, mivel szerinte ezen a helyen Gaius arról tájékoztat, hogy vannak olyan dolgok, amelyek egyszerre bírnak fizikai és jogi léttel, míg más dolgok valójában csak jogi fogalmak, ekként csak olyanként említhetők, mint a jogon belüli létezők.⁶² Monier álláspontjával szemben ugyanakkor érdemes újfent utalni Lucretius, illetve Seneca felfogására: lényegében egyikük nézetéből sem következik a Monier által vallott nézet. Ennek kapcsán pedig azt kell figyelembe venni, hogy ha el is fogadjuk, hogy a filozófiai és retorikai hagyomány nem közvetlen átvétel képében hatott a jogászai gondolkodásra, a hatás ténye minden kétséget kizáró. Mindebből következően tehát Monier álláspontja nem áll maradéktalan összhangban a forrásokkal.

Ami a Gaius-szöveg tágabb, a dogosztályozásokhoz kötődő kontextusát⁶³ illeti, megállapítható, hogy Gaius a dolgok vonatkozásában elsőként azt hangsúlyozza, hogy egyes dolgok *in patrimonio*, mások *extra patrimonium* találhatóak (Gai. 2,1). Alapvető felosztása a dolgok körében, hogy azok lehetnek isteni és emberi jog alá tartozók (Gai. 2,2). Ezt követően mutatja be az isteni jog alá tartozó dolgokat (Gai. 2, 3), tovább osztva azokat *res sacrae* (Gai. 2,4–5), *religiosae* (Gai. 2,6–7), és *sanctae* (Gai. 2,8) csoport-

⁶⁰ Vö. ATZERI, LORENA: *Natura e ius naturale fra tradizione interna ed esterna al Corpus Iuris giustiniano*, in: MANTOVANI, DARIO –SCHIAVONE, ALDO (szerk.): *Testi e problemi del giusnaturalismo romano*, Pavia, 2007. 744. p.

⁶¹ A szövegben szereplő *velut* kifejezésből eredően feltehető, hogy ez a felsorolás is pusztán példálózó jellegű.

⁶² Vö. MONIER 1948, 362. p.: „Il y a donc des choses ayant, à la fois une existence physique et une existence juridique, et d'autres choses qui sont, en réalité, des notions juridiques et qui n'ont à proprement parler d'existence que dans la « vie du droit »...”

⁶³ Ami a szöveg-hagyományt illeti, megjegyzendő, hogy a romanisták szerint a részletek szintjén a szöveg-rekonstrukció pontossága általában kétségesnek tekinthető, ugyanakkor a szövegek sorrendje vonatkozásában ilyen kételyek már nem merülnek fel. Ehhez I. GROSSO 2001, 11. p.; KRELLER 1948, 583., 585. pp.; DAJCAK 2003, 108–109. pp.

jaira. Ezek vonatkozásában megállapítja, hogy ezek egyszersmind mindig *nullius in bonis* vannak. Az emberi jog alá tartozó dolgok többnyire beleszámíthatnak valakinek a vagyonába, de meglehet, hogy némely esetekben ez nincs így, mint például az olyan hagyatéki tárgyak esetében, amelyeknek nincs örökösük (Gai. 2,9). Ezzel vezet át az emberi jog alá tartozó dolgok bemutatására (Gai. 2,10), amelyek tovább osztva lehetnek *publicae* és *privatae* (Gai. 2,11). Ezt követően ír a *res corporales* és *incorporales* kategóriáiról (Gai. 2,12–14).⁶⁴ Ezt követően azonban (Gai. 2,14a skk.) hirtelen áttért a *res Mancipi* és *nec Mancipi* felosztásra.⁶⁵

A iustinianusi Intitúciókban szereplő szöveg csaknem teljes egészében megegyezik a gaiusi textussal; az eltérések jobbára csak stiláris jellegűek – ilyen például az *autem*, illetőleg a *nam* beillesztése a szövegbe egy-egy helyen, de ugyanígy az *eae* névmás használata *hae* helyett, továbbá a *veluti* kifejezés használata a gaiusi *velut* helyett.⁶⁶ Összességében tehát a szöveg eme változata tartalmilag megegyezik a gaiusi szöveggel, az egyetlen jelentősebbnek tűnő eltérés a *res corporales*-ra vonatkozó *sui natura* betoldás. Mindent egybevetve azonban ez a kiegészítés sem módosítja a szöveg egészének értelmét, mindössze *animorum caecitate*⁶⁷ kerülhetett bele a szövegbe: annak megerősítését szolgálja, hogy a testi – testetlen mivolt közötti különbségtétel minden esetben a természetből ered.⁶⁸ Pontosítás jellegű tehát a betoldás, amely egyfelől a jobb érthetőséget szolgálja, másfelől pedig – mivel a jogászképzésben használt munkáról van szó – magyarázatként is felfogható. Pedagógiai célja (is) volt tehát a *naturára* utalásnak, mivel a *res corporales* esetében a megérinthezőség egyenes következménye eme dolgok sajátos természetének, a megérinthezőségnek. Egyértelművé válik tehát, hogy a *res corporales* részét képezik a fizikai világnak, ekként pedig az ember számára lehetővé válik ezeknek az emberi érzékszervek általi felfogása, így tehát az elhatárolás körében nem marad két-ség.⁶⁹

⁶⁴ Ezzel a gondolatmenettel egyezően DAJCAK 2003, 109. p.

⁶⁵ Bár a szöveg ezen a ponton erősen hiányos, mégis feltehető, hogy van valamilyen összefüggés a dolgok ilyen, kétféle felosztása között. Ehhez l. DAJCAK 2003, 108. p., ismertetve a vonatkozó, fontosabb nézeteket is. Grosso úgy véli, hogy a *res Mancipi* – *nec Mancipi* felosztás volt az elsődleges, a *res corporalis* – *incorporalis* párosítást csak a szerzőmódokat tisztázandó vezette be, mivel a *res Mancipi* – *nec Mancipi* felosztás csak a testi dolgokra terjedt ki, amely körbe eredetileg a szolgálmak is számítottak. Vö. ennek kapcsán GROSSO 2001, 65. p.: „Probabilmente nell’epoca originaria, quando la nostra distinzione si formò, le servitù rustiche, che nel diritto classico sono *iura* sul fondo altrui, erano qualche cosa di corporale, e si identificavano colla porzione di terreno su cui si esercitavano ...”. Ehhez l. még KRELLER 1948, 589. p. Dajczak emellett ismerteti más szerzők (Robbe, Zamorani) nézeteit is, akik úgy vélték, hogy Gaius a *res corporalis* – *incorporalis* felosztást tekintette elsődlegesnek. Ezzel egyszersmind azt is állítják, hogy a jogászok számára általában jelentősebb volt az előbbi beosztás. Ehhez részletesen ld. DAJCAK 2003, 110–111. pp. A magunk részéről ebben a vonatkozásban Dajczak saját véleményével értünk egyet, amely szerint a *res corporales* – *incorporales*, valamint a *res Mancipi* – *nec Mancipi* felosztás lényegében egymástól független párosítások voltak. L. DAJCAK 2003, 112. p.

⁶⁶ Eme meglátással egyezően l. MONIER 1948, 363. p.

⁶⁷ Hasonló értelemben, ám kevésbé drámai kifejezéssel l. még Cic. leg. 1,47: ... *vero animis omnes tenduntur insidiae* ...

⁶⁸ Vö. WALDSTEIN, WOLFGANG: «*Ius naturale*» nel diritto romano postclassico e in Giustiniano, in: VINCENTI, UMBERTO (szerk.): *Saggi sul diritto non scritto*, Padova, 2002. 227–228. pp. A természetes rendre utalás – mint az korábban már látható volt – a klasszikus jogászok munkáiban is tetten érhető; ehhez l. pl. D. 50,17,188,1 Cels. 17 dig.

⁶⁹ ATZERI 2007, 745. p.

4. Megállapítások a *res incorporalis* problémakörére vonatkozóan

A *res incorporales* kategóriája elsősorban a vagyon fogalmából kiindulva bír jelentőséggel, amely utóbbi mainapság jellemzően vagyoni értékű alanyi magánjogokként értelmezhető. A *res incorporales* kategóriája a filozófiából a retorika közvetítésével került át a jogi nyelvbe, ahol a kézzel meg nem fogható létezők, a vagyoni jogok megjelölésére szolgált. Az eddigi elemzés nyomán megállapítható, hogy a *Digesta* szövegei között túlnyomó többségben olyan textusok szerepelnek, amelyekben *res corporales* kontrapozíciójaként *iurára* történik utalás *res incorporales* helyett, amíg Gaiusnál és Iustinianusnál *res corporales* és *incorporales* egybevetésére kerül sor. A gaiusi és iustinianusi Intitúciók *res corporales* és *incorporales* körülíró szövegeiben az elválasztás alapja – összhangban a filozófiai és retorikai hagyománnyal – a megérinthetőség. A fentiekben már említett szövegek számos példát hoznak mind az előbbi, mind pedig az utóbbi csoportba tartozó dolgokra nézve. A testi dolgok példái telek, rabszolga, ruha, arany, ezüst; a „még számtalan más dolog is” fordulat mutatja a felsorolás nyilvánvalóan példálózó jellegét. A tetetlen dolgok körébe utal mindent, aminek valamilyen jog a lényege; felsorolt példái pedig a hagyaték, a haszonélvezet, vagy a bármely szerződéssel létrehozott kötelmek. Ennek kapcsán mindkét szöveg felhívja a figyelmet arra, hogy a *res incorporales* körében említett példák objektívek, tehát a felsorolt vagyonalatrészek mindig ebbe a dolgosztályba tartoznak, tekintet nélkül arra, hogy akár a hagyaték, akár a haszonélvezet, akár a szerződéses kötelmek körébe rendszerint testi tárgyak tartoznak. A kötelmek körében szerepeltethető testi tárgyakra nézve hoz mindkét szöveg további példákat: telek, rabszolga, *pecunia*.⁷⁰ A gaiusi szóhasználatot az indokolhatja, hogy ekkor még nem került sor a kötelem tárgyának szabatos és szisztematikus elemzésére, ezen túlmenően pedig a vizsgált szöveg központi motívuma, ekként a

⁷⁰ Ebben a vonatkozásban látható, hogy Gaius –később Iustinianus is – egyfajta „külön utas” megközelítést követ, amely tehát eltérő felfogást körvonalaz a *pecuniával* összefüggő más primer forrásokhoz képest. A klasszikus jogászok véleményeiben ugyanis tendenciaszerűen érvényesült egy kimondott-kimondatlan, és nem is feltétlenül éles különbségtétel *pecunia* és *pecunia numerata* vonatkozásában. Az előbbi a pénzt mint fizetési- és csereeszközt, értékmérőt, az utóbbi mindezek megjelenítésére szolgáló konkrét érmepénzt jelöli. Gaius szóhasználata ehelyütt sokkal inkább a köznapi beszédfordulatokat tükrözi, semmint a szabatos jogi terminológiát. Nem ez az egyetlen esete ennek a szóhasználat körüli bizonytalanságnak. Ehelyütt elegendő csupán a *legis actiók* gaiusi modelljére utalni, amely a Gellius által vázolt sémától több ponton eltér. Ezeknek az eltéréseknek az érthető alapja az, hogy Gaius a *legis actiók* legutolsó használatban lévő változatát mutatta be, amely minden valószínűség szerint eltért annak eredeti formájától. Ennek az eltérésnek tudható be például a romanisztikában Jhering szegény obsitosaként ismertté vált történet. Részletesen I. ZLINSZKY 1997, 156–158. és 182–184. pp. Ami az eredetileg megkezdett gondolatmenetet illeti, egyfelől ugyanis a *pecunia* és *pecunia numerata* közötti különbség (vagy éppen összefüggés), másfelől pedig a gaiusi (és iustinianusi) *res incorporales* felfogás alapján nem kétséges, hogy a pénz és a pénzkövetelés elválik egymástól. A szerződéssel létrehozott kötelem tárgya a pénzfizetésre irányuló kötelezettség, amely a másik fél oldalán követelési jogként jelenik meg; ez a *pecunia*. Ugyanakkor kétségtelenül igaz, hogy a pénzfizetési kötelezettség valamely pénzdarábok által megjelenített konkrét pénzüsszegre vonatkozik; ez a *pecunia numerata*, amely a pénzfizetési kötelezettség – pénzfizetésre vonatkozó követelési jog tárgya lesz. Ehhez I. még ERDŐDY JÁNOS: *Radix omnium malorum? A pénzzel összefüggő egyes római dologi jogi kérdésekről*, Doktori értekezés, Budapest, 2012. 183–184. pp.

szerző szeme előtt lebegő cél is a *res corporales* és *incorporales* mibenlétének megértése, különös tekintettel utóbbinak arra a tulajdonságára, hogy az abba a körbe tartozó dolgok akkor is testetlenek, ha ténylegesen testi tárgyak alkotják a *res incorporalist*.⁷¹

⁷¹ Ez a gondolatmenet alátámasztható mindazzal, amit Bessenő András a *res incorporales* gyakorlati jelentőségével összefüggésben ír. Kiindulási pontja, hogy a vagyont alkotó egyes vagyontárgyak mindegyikének közös vonása, hogy valamilyen – pénzben kifejezhető – értékkel bírnak, amelyet a legkönnyebben akként lehet meghatározni, hogy megmondjuk, mennyi is az adott testi vagyontárgy piaci értéke. Ha a tulajdonostól különböző harmadik személynek valamilyen joga áll fenn a tulajdonos dologán, akkor ennek a behatási lehetőségnek terhelik a tulajdonost, ekként a dolog értékével csak annyiban számolhat, amennyiben az a vagyonába tartozik. *Incorporalia* esetében viszont a helyzet az, hogy ezek értéke nem egyezik meg azokkal a cselekvési lehetőségekkel, amelyek a jogosultat megilletik, legkevésbé pedig annak a testi tárgynak az értékével, amelyhez *incorporalia* kapcsolódnak. Részletesen l. BESSENYŐ 2010⁴, 266. p.